

Համո Սուքիասեան, Նարինէ Երանոսեան, Խորհրդային Հայաստանի Երգիծական Մամուլը 1920ական Թուականներին, Երեւան, Էդիթ պրինտ, 2018, 136 էջ + 8 էջ ներդիր:

ՀՀ ԳԱԱ Պատմութեան Ինստիտուտի երիտասարդ գիտաշխատողներ Համո Սուքիասեանը եւ Նարինէ Երանոսեանը ընթերցողի դատին են յանձնել կարելոր մի մենագրութիւն՝ վերհանելով հայ մամուլի պատմութեան մէջ գրեթէ բաց մնացած մի թեմա: Նրանց *Խորհրդային Հայաստանի Երգիծական Մամուլը 1920ական Թուականներին* աշխատութիւնը նուիրուած է 1920ականներին Խորհրդային Հայաստանում լոյս տեսած երեք երգիծաթերթերին՝ *Շեշտ* (1923), *Ջուռնալ* (1924) եւ *Կարմիր Մոծակ* (1926-27): Հեղինակների գիտական հետաքրքրութիւնների ծիրում միշտ էլ եղել են սոյն եւ առնչակից թեմաները: Եւ չնայած ուսումնասիրուող նիւթի եւ աշխատութեան ոչ-մեծ ծաւալին՝ արդիւնքում ունենք պատմաքանասիրական բնոյթի մի բովանդակալից հետազօտութիւն, որը հանգամանօրէն ներկայացնում է վերոնշեալ երգիծաթերթերի հիմնադրումն ու հիմնադիրներին, կայացումը եւ հրատարակութեան դադարեցումը գրաքննութեան պատճառով:

Հանրութեան մէջ առկայ թերութիւնների մատնանշումը երգիծանքի միջոցով՝ ցանկացած հասարակութիւն առողջ պահելու գրաւական է, ինչը, սակայն, ասես հակացուցուած է ամբողջատիրական կարգերին: Այդուամենայնիւ, Խորհրդային իրականութեան մէջ անգամ Ստալինի ժամանակ եղել են երգիծանքի դրսեւորումներ, թէկուզե՛լ կարճատեւ: Գրախօսուող աշխատութեան հեղինակներն իրաւամբ նկատել են, որ «Երգիծական մամուլի համար առաւել բարենպաստ պայմաններ ստեղծուեցին, երբ Խորհրդային հանրապետութիւնները ռազմական կոմունիզմից անցում կատարեցին դէպի նոր տնտեսական քաղաքականութիւն (նէպ): Վերջինին յարուկ հասարակական-քաղաքական բնոյթի մի շարք գործօններ, ինչպիսիք էին՝ մասնաւոր ձեռներէցութեան, կոոպերացիայի, հասարակական ակտիւ խմբերի ու գործունեայ անհատների աշխուժացումը, որոշիչ դեր ունեցան նաեւ մասնաւոր պարբերականների (այդ թւում՝ երգիծական ուղղութեան) ստեղծման հարցում» (էջ 16-17):

Առհասարակ, սոյն հատորի հեղինակները իրենց հետազօտած նիւթը շահեկանօրէն ներկայացնում են քննուող ժամանակաշրջանի եւ նիւթի լայն ենթախորքում՝ աշխատութեան առաջաբանում եւ առաջին գլխում ներկայացնելով մի կողմից հայ երգիծական մամուլի՝ մինչ 1920ականներն առկայ պատկերը, միւս կողմից՝ Խորհրդային իրականութեան պայմաններում երգիծական մամուլի սկզբնաւորման նախադրեալները: Նրանք ըստ արժանւոյն են գնահատել այդ մամուլի սակաւաթիւ նուիրեալ հրատարակիչների յիրաւի գերմարդկային ջանքերը, որոնք, պետական

աջակցութեան բացակայութեան պայմաններում, իշխանութիւնների քաղաքական եւ գաղափարախօսական վերահսկողութեան ներքոյ կարողացել են կեանքի կոչել երգիծաթերթեր, թէկուզե՛լ սակաւաթիւ համարներով: Բ. գլխում ներկայացուած են այդ երեք երգիծաթերթերի հիմնադիրները՝ Վահան Թոթովենցը եւ Էդուարդ Խոճիկը (որոնց համատեղ լուսանկարով էլ, ի դէպ, բացուում է գիրքը): Անդրադառնալով խորհրդահայ երգիծական մամուլի ռահվիրային՝ աշխատութեան հեղինակները կարելոր ծառայութիւն են մատուցել թոթովենցագիտութեանը: Որպէս գրքի յաւելուած՝ նրանք հրատարակել են Հայաստանի Ազգային Արխիւում յայտնաբերած Թոթովենցի ինքնագիր երկու ինքնակենսագրականները, որոնցից առաջինի եւ այլ արխիւային փաստաթղթերի համադրմամբ վերջնականապէս ճշտել են գրողի ծննդեան թուականը՝ 1893 (էջ 29): Պատմաբան հեղինակները, ժամանակի վկայութիւնների հիման վրայ տալով գրողի կենսագրութիւնը, կատարել են նրա ստեղծագործութեան ուշագրաւ բնորոշում. «*Վահան Թոթովենցը կեանքի ու պատմական ժամանակաշրջանի «համագործակցութեան» դիրքերից էր հաղորդակցուում: Դա է պատճառը, որ նրա գրեթէ բոլոր գործերում ականառու է արդիականութեան յստակ հնչողութիւնը: Սա, թերեւ, նրա ամենաբնորոշ յատկութիւնն էր*» (էջ 36): Այնուհետեւ Սուքիասեանն ու Երանոսեանը, առաջին անգամ հայ գրականութեան մէջ, ընդարձակօրէն անդրադարձել են հայ մշակոյթի գրեթէ մոռացուած, սակայն որոշակի ներդրում կատարած չարքաշ մշակներից մէկին՝ երգիծաբան Էդուարդ Խոճիկին (1900–61): Յաւելուածում տեղ է գտել նաեւ Խոճիկի՝ ցարդ անտիպ ինքնակենսագրութիւնը, որից պարզուում է, որ սոյն համեստ գործիչն իր նպաստն է բերել ոչ միայն հայ երգիծական մամուլին: Բաւական է յիշել, որ նա մասնակցել է Կոմիտասի անուան լարային քառեակի կազմաւորմանը. «*1932 թուին կուարտէտը պիտի քայքայուէր, սակայն ես կարողացայ այն պահպանել եւ կոչել տալ մեր Կոմիտասի անունով*», վկայել է նա (էջ 123): Բացի այդ, Խոճիկը կարելոր դեր է խաղացել Հայաստանի թանգարաններն ու արխիւները հասրտացնելու գործում՝ հայթայթելով հազարաւոր փաստաթղթեր, նամակներ, լուսանկարներ, վաւերագրեր, կերպարուեստի հայ, ռուս եւ եւրոպացի վարպետների գործեր՝ արժանանալով Յովսէփ Օրբելիի եւ Դերենիկ Դեմիրճեանի բարձր գնահատականին (էջ 123–4): Իդէպ, մեր կողմից աւելացնենք, որ բեմարուեստի հանդէպ հակում ունեցած Խոճիկը 1928ին առաջին եւ վերջին անգամ նկարահանուել է հայ շարժանկարի առաջին լիամետրաժ գործերից մէկում՝ Պատուական Բարխուդարեանի *Տասնվեցերորդը* ֆիլմում, երկրորդ սպայի դերում²:

Արխիւային նիւթերի, ժամանակի մամուլի եւ թեմային առնչուող պատմագիտական ու բանասիրական նոր եւ նորագոյն գրականութեան

հիման վրայ յաջորդ երեք գլուխներում ներկայացուած է երեք երգիծաթերթերի ստեղծման, ընթացքի ու դադարեցման պատմութիւնը: Հեղինակներն իրաւամբ նշում են, որ երգիծաթերթերը հարուստ նիւթ կարող են մատակարարել Խորհրդային Հայաստանի առօրեական պատմութիւնն ուսումնասիրողներին: Զբաւարարուելով թերթերում ընդգրկուած նիւթերի սոսկ վերաշարադրմամբ եւ վերլուծութեամբ (ինչը երբեմն նկատելի է մամուլին վերաբերող աշխատութիւններում)՝ հեղինակներն անդրադարձել են նաեւ դրանց ստեղծման «խոհանոցին», կատարել զուգահեռներ ժամանակի եւ յետագայի համանման նիւթերի, երեւոյթները քննել ժամանակի պատմական ենթախորքի լոյսի ներքոյ: Երեք թերթերում էլ որպէս երգիծանքի թիրախներ նշուած են եղել նախ՝ Խորհրդային պետութեան արտաքին թշնամիները (որ հայութեան համար առաջին հերթին մարմնաւորում էր իշխանութիւնից վտարուած Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեամբ), այնուհետեւ՝ հին կացութեան մնացորդները, առաջին հերթին՝ եկեղեցին: Երգիծանքը չէր կարող շրջանցել, սակայն, նորաստեղծ հանրութեանը յուզող ընկերային խնդիրները, ինչպէս, օրինակ, 1920–30ականներին պետական-կուսակցական կառավարման համակարգում առկայ թղթաբանութիւնը եւ պաշտօնական դիրքի չարաշահումը, ինչպէս նաեւ կենցաղային այլեւայլ հարցերը (դիցուք, 1924ին Էջմիածին քաղաքում ատամնաբուժի չգոյութիւնը): Նման խնդիրների՝ այս կամ այն սրութեամբ արծարծումն էլ, ցաւօք, նպաստել է երգիծաթերթերի փականնը, չնայած հեղինակները չեն բացառել, որ դրան կարող էին նպաստած լինել նաեւ նիւթական անբաւարար միջոցները, ինչպէս ժամանակի Խորհրդային շատ պարբերականների դէպքում (էջ 68–69):

Տպաւորիչ է Խորհրդահայ սոյն երգիծաթերթերին աշխատակցած մտաւորականների անունները՝ Արամայիս Երզնկեան, Դերենիկ Դեմիրճեան, Գուրգէն Մահարի, Լեռ Կամսար, անգամ՝ Հրաչեայ Աճառեան, որը երգիծանքի է ենթարկել... ի՞ր իսկ հեղինակած կոթողային *Հայերէնի Արմատական Բառարանը* (էջ 78):

Հեղինակները նշում են, որ *Կարմիր Մոծակ* թերթի հրատարակիչները նրա նպատակը համարել են «*Խորհրդային Հայաստանի իրականութեան բացասական կողմերի խարազանելը... ամրապէս կանգնած լինելով Խորհրդային դիրքորոշման վրայ*» (էջ 72): Ասուածը ճշմարիտ է քննուած բոլոր թերթերի համար: Սակայն սոյն աշխատութիւնը ցոյց է տալիս, որ այդ դիրքորոշումն էլ չի երկարացրել քննուող պարբերականների կեանքը, քանի որ ՆԷՊի համեմատաբար ազատ ժամանակահատուածն աստիճանաբար տեղի էր տուել Խորհրդային գրաքննութեան հետզհետէ ուժգնացող մամլիչի առջեւ, որի համար անթոյլատրելի էր անգամ սեփական թերութիւնների երգիծումը, անգամ Խորհրդային գաղափարախօսութեան համար ընդունելի երգիծանքի՝ «կարմիր»

երգիծանքի միջոցով³։ Ըստ հեղինակների՝ «թերթի փաստացի խմբագիր ու հրատարակիչ է. Խոճիկի ըմբոստ կեցուածքը, նաեւ երգիծաթերթի էջերում տեղ գտնող սուր քննադատական նիւթերն ու երգիծապատկերները չէին կարող անհետանալ մնալ. Խորհրդային Հայաստանում հետգիտել թափ հաւաքող մամուլի պետական-կուսակցական վերահսկողութիւնն ու գրաքննութիւնը չէր պարտաստում երկար հանդուրժել «Կարմիր մոծակ»ի խայթոցները» (էջ 89)։ Պատահական չէ, որ նման պայմաններում խորհրդահայ մամուլի յաջորդ երգիծական օրգանը՝ *Ոգնին*, լոյս տեսաւ միայն տասնամեակներ անց, Ստալինի մահից յետոյ։

Սուբիասեանի եւ Երանոսեանի *Խորհրդային Հայաստանի Երգիծական Մամուլը 1920ական Թուականներին* աշխատութիւնը արժէքաւոր ներդրում է հայոց պատմութեան 1920ականների, հայ գրականութեան եւ մամուլի պատմութեան ուսումնասիրութեան մէջ։ Գիրքն աւելի շահեկան են դարձնում երգիծաթերթերի որոշ էջերի գունաւոր վերատպութիւնները եւ հրատարակիչների լուսանկարները։ Հեղինակներն այս աշխատութեամբ կանգ չեն առնում, այլ վերջին պարբերութեամբ խոստանում են շարունակել՝ թեմայի ուսումնասիրութեան առարկայ դարձնելով հայերէն ամենաերկարակեաց երգիծաթերթը՝ 1954ից մինչ օրս հրատարակուող *Ոգնին*...

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Տե՛ս՝ Համօ Սուբիասեանի՝ սոյն թեմային առնչուող յօդուածներն ու հրապարակումները՝ «Լեռ Կամսարի Նորայայտ Ֆելիետոնները ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմին Ողղուած 1928 թ. Սեպտեմբերի 7-ի Նամակում», *Վէժ Համահայկական Հանդէս*, 2014, N 3, էջ 211-218. նաեւ՝ «ՍԽԸ Արտաքին Գործերի Ժողկոմատի Հրատարակչական Գործունէութիւնը 1921-1922 Թուականներին», *Հայոց Պարմութեան Հարցեր (Գիտական Յօդուածների Ժողովածու)*, N 15, 2014, էջ 172-183. նաեւ՝ «Փաստաթղթեր Հայաստանի Կենտրոնական Պետական Արխիւի Հրատարակչական Գործունէութեան Պատմութեան Մասին», *Բանբեր Հայաստանի Արխիւների*, 2014, N 122, էջ 265-277. նաեւ՝ «Մամուլի Պետական Վերահսկողութիւնը եւ Գրաքննութիւնը Հայաստանի Հանրապետութիւնում 1918-1920 թթ.», *Լրաբեր Հասարակական Գիտութիւնների*, 2015, N 3, էջ 63-77 եւն.։ Նարինէ Երանոսեանի՝ սոյն թեմային առնչուող աշխատութիւններից տե՛ս՝ «Հայկական Հարցը Եգիպտոսի Ալ-Մուշիր Պարբերականի Երգիծանկարներում ԺԹ. Դարի Վերջին Քառորդին», *Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս, Հայորդ ԼԵ*, 2015, էջ 623-637։

² Տե՛ս՝ *Հայկական Կիւն. 1924-2008: Կարապոյզ*, Երեւան, Կինոյի զարգացման «Ոսկէ ծիրան» հ/կ, 2009, էջ 11։

³ Այստեղ տեղին է յիշել, թէ ինչպէս պոլսահայ եւ ֆրանսահայ երգիծաբան, *Կալոռոշ* երգիծաթերթի հիմնադիր հրատարակիչ Երուանդ Թուլայեանը, 1935ին հայրենադարձուելով Խորհրդային Հայաստան, «դիմում է Հայաստանի

կառավարությանը, որպեսզի թոյլ տան վերադառնալ Փարիզ, այնպեղ շարունակի հրապարակել իր թերթը նոր անունով՝ «Կարմիր Գալոս», եւ սովեփամէփ կողմնորոշումով պրոպագանդի մեր Խորհրդային Հայաստանի նուաճումները: Վափ առաջարկ չէր, կային այդպիսիք ոռւներէն, ֆրանսերէն: Նորմալ երկրում կա՛մ կ՛ընդունուէր, կա՛մ կը մերժուէր: Պատասխանը չուշացաւ: Բանտարկեցին, աքսորեցին Թուրքեստին. այլեւս չտեսանք մեր դժբախտ Գալոսըն, որի անունը սակայն իր ուրոյն տեղն ունի հայ մամուլի պատմութեան մէջ» (Վիգէն Իսահակեան, Փարիզ. Քոչար. Անցած Օրեր, Երեւան, «Տիգրան Մեծ», 2006, էջ 251-252):

ԱՐԾՈՒԻ ԲԱԽՉԻՆՅԱՆ
artsvi@yahoo.com